

«Чинолюбний» позначає того, який любить чини, прагне будь-що їх мати, намагається вислужитися до високого рангу; «чиноначальність» – дотримання ієрархії чинів, рангів. Поняття «чиновний» означає особу, яка перебуває в якому-небудь чині на державній службі [11, с. 327].

Як бачимо, схожих понять до визначення «чиновник» доволі багато, але кожен із них відображає певний аспект. У 80-х роках ХХ ст. уже з'являється чітке визначення поняття «чиновник» як особи, що була на державній службі у дореволюційній Росії. Зі словників зникає поділ службовців на військових та державних, натомість з'являється нове й чітке визначення. Чиновник – це державний службовець та людина, яка обмежується у певній справі формальним виконанням своїх обов'язків, тобто бюрократ.

Таким чином, протягом тривалого часу йшов процес становлення розгалуженої бюрократичної системи у дореволюційній Росії. Особливістю імперського досвіду на українських землях стала повна ліквідація традицій міського самоуправління. Це загальмувало формування інститутів громадянського суспільства, що неоднозначно вплинуло на сучасні процеси.

Посилання

1. Бармак М.В. Державна служба в Російській імперії: правові основи формування та функціонування корпусу цивільних службовців (XVIII– перша половина XIX ст.) – Монографія. – Тернопіль: Видавництво Астон, 2006. – 288 с.
2. Бугаєва С.Я. Устав о службе: к истории формирования профессиональной в России // Документ. Архив. История. Современность: сб. науч. тр., Екатеринбург, 2001. – 131 – 138 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.–Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.–Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. – 1440 с.
5. Дятлов В.А. Особенности социального положения чиновничества Российской империи в первой половине XIX века (на примере Пензенской и Саратовской губерний) // Известия ПГПУ им. В.Г. Белинского. – 2012. – № 27. – С. 601–604.
6. Ерошкин Н.П. История государственных учреждений дореволюционной России. – М.: Высшая школа, 1968. – 368 с.
7. Зайончковский П.А. Правительственный аппарат самодержавной России в XIX в. М.: «Мысль», 1978. – 288 с.
8. История государственного управления в России // под. общей ред. Р.Г. Пихоя. – М., 2003. – 388 с.
9. Летучий Д. Стилі управління державними службовцями в Україні наприкінці XVIII – на початку ХХ ст. // Державне управління та місцеве самоврядування. – 2013. – вип. 2 (17). С. 219–225.
10. Свод законов Российской империи. – Т. 3. Свод уставов о службе гражданской // Под ред. И.Д. Мордухай-Болтовского, Изд. «Русское Книжное Товарищество «Деятель». – СПб., 1912.
11. Словник української мови / Голов. ред. С.І. Головашук. – К: «Наукова думка», 1980. – Т. 11. – 700 с.
12. Толковый словарь русского языка / Под ред. Д.Н. Ушакова. – М.: Гос. Ин-т «Сов. энцикл.»; ОГИЗ, 1940–1965. –Т. IV.
13. Шатохин И.Т., Шатохина С.Б. Российское дворянство

и государственная служба в XIX – начале XX вв. // Научные ведомости. – 2014. – № 21 (192). – С. 106–110.

14. Энциклопедический словарь / Под ред. И.Е. Андреевского, К.К. Арсеньева, Ф.Ф. Петрушевского; Изд. Ф.А. Брокгауз [Лейпциг], И.А. Ефрон [Санкт-Петербург]. – СПб.: Семеновская Типо-Литография И.А. Ефрона, 1890–1907. –Т. 1–41 А [1–82], доп. 1–2А [1–4].

Крупенко О.В., Солodka Е.Ю. Понятие «чиновник»: историко-эволюционное видение

В статье исследуется понятие «чиновник» в историческом контексте, значение госслужащих на разных этапах исторического развития Украинского государства. Анализируются нормативно-правовые акты, которые влияли на формирование кадрового состава и положения в обществе госслужащих.

Ключевые слова: чиновник, государственная служба, словарь, Российская империя.

Krupenko O.V., Solodka K.Yu. The concept «official»: historical and evolutionary vision

The article covers the concept of «official» and the value of civil servants at different stages of the historical development of the Ukrainian state on the basis of the analysis of dictionaries. The author analyzes the acts, which influenced the formation of personnel structure of civil servants and their position in society.

Key words: official, public service, dictionary, Russian Empire.

09.03.2016 р.

УДК 94(477.51)+343.34 «1905/1915»

М.В. Потапенко

ДО ПИТАННЯ ПРО ЕВОЛЮЦІЮ ОБРАЗУ ІМПЕРАТОРА В ГРОМАДСЬКІЙ ДУМЦІ НАСЕЛЕННЯ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ НІЖИНСЬКОГО ОКРУЖНОГО СУДУ)

Аналізуються матеріали Ніжинського окружного суду за 1905–1915 рр. про заочну образу Миколи II. На їх підставі уточнюються особливості рецепції імператора у громадській думці населення Чернігівської губернії на початку ХХ ст.

Ключові слова: громадська думка, правосвідомість, найвний монархізм.

У сучасній українській історіографії доволі активно дебатується питання ставлення населення Наддніпрянської України до імперської влади на початку ХХ ст. При цьому спостерігається зміщення дослідницької уваги з гори до низу – від партійних функціонерів до рядових обивателів. Разом з цим змінюється й постановка проблеми: істориків все більше цікавлять не опозиційні антисамодержавні проекти, а народні уявлення про державну владу. Їх осердям був так званий найвний монархізм – віра в царя-батюшку, доброго і справедливого для «народу» й сурового та

караючого для «панів», влада якого є священною, а отже й абсолютною. Будучи тісно пов'язаний із традиційним патріархальним світоглядом, він найбільше був притаманний правосвідомості селянства [26; 28].

У пропонованій розвідці ми спробуємо встановити характер змін образу вищої імператорської влади у громадській думці населення південно-східних повітів Чернігівської губернії на початку ХХ ст., спираючись на судові матеріали про заочну образу імператорської величності, скоєну через невігластво, нерозуміння чи у стані алкогольного сп'яніння. Санкція ч. 3 ст. 107 «Уголовного уложения» 1903 р. за цей вид злочину передбачала арешт строком від 1 до 6 місяців [27, с. 44]. Основу джерельної бази становлять матеріали Ніжинського окружного суду, які не зазнали масивних втрат, а тому цілком достатні для окреслення загальної ситуації в сфері кримінальної злочинності, в тому числі й досліджуваного аспекту. Загалом вказана джерельна база має високий інформаційний потенціал. По-перше, кожна судова справа має уніфіковану чітку структуру, що дозволяє здійснювати порівняльний аналіз й квантифікувати вміщену в них інформацію. По-друге, кримінальне провадження передбачало збирання й співставлення максимальної кількості прямих свідчень, які дозволяють доволі точно реконструювати «картину злочину». Вартує уваги хоча б той факт, що почасти дослівно фіксувались образливі висловлювання.

Географічні межі визначаються територією юрисдикції Ніжинського окружного суду, тобто адміністративними кордонами Ніжинського, Борзнянського, Конотопського, Кролевецького та Глухівського повітів. Хронологічні межі розвідки визначаються першим та останнім випадками заочної образи імператора, які стали предметом судового розгляду. Перший випадок образи імператора був зафіксований 8 листопада 1905 р., останній – 17 січня 1915 р. Зрозуміло, це не означає, що до і після вказаних дат образи на адресу імператора не лунали. Швидше за все вони просто не фіксувались місцевими правоохоронними органами. Загалом динаміка кількості подібних судових проваджень вказує на те, що вони порушувались з метою посилення у населення відчуття присутності влади та її карності. Можливо саме цим й пояснюється те, що значна частина випадків (41 %) заочної образи імператора була зафіксована протягом 1907–1908 рр. В умовах завершення революції й початку реалізації суперечливої аграрної реформи П. Столипіна влада особливо була зацікавлена у заспокоєнні настроїв населення.

Всього за сказаний період було виявлено 63 справи про заочну образу імператора, які становлять 3,7 % від загальної чисельності судових справ Ніжинського окружного суду. Це свідчить, що такі випадки не були такими вже поодинокими.

Підставою їх порушення були заяви безпосередніх свідків злочину. Лише одна справа була порушена на підставі чутки, про яку до поліції заявив «вірний руський підданий» [20, арк. 30]. Мотивація заяви була різною, але зазвичай зводилась до двох ідеальних типів. У першому випадку заявниками ставали ті, хто був зобов'язаний повідомити про порушення аби уникнути самому покарання за приховування факту заочної образи імператорської величності. Йдеться про власників чи служителів громадських закладів, працівників поліції. У другому випадку заявляли про злочин ті, хто в такий спосіб хотів помститись образнику. Мстилися жінки чоловікам за насилля в родині, сусіди за землею, знайомі й родичі за неповернений чи ненаданий борг, роботодавці з робітниками за неякісно виконану роботу тощо. При цьому широко практикувався наклеп. Почасти його вдавалося встановити в ході судового слідства й за цим слідувало повне зняття звинувачень. Показово, що виправданням завершилось 12 із 63 відомих епізодів, тобто майже 20 %. Особливо показовим прикладом наклепу є справа селянина А. Негреєва, який нібито протягом осені 1906 – зими 1907 рр. у різних місцевостях поблизу Борзни тричі ляв матом імператора. Принаймні по двом епізодам він був визнаний винним. Проте, в ході розгляду його апеляції в Київській судовій палаті було встановлено, що лайка адресувалась не імператору, а сусіду Г. Федірко на прізвисько «цар», з яким був давній земельний спір. Саме він й намовив свідків брехати [7; 8]. Роздвоєність в мотивації зумовлювала особливості просторової локалізації злочинів. З одного боку це різноманітні публічні місця (трактири, чайні, магазини, відділки поліції, залізничні вокзали), а з іншого, – приватний простір, найперше сільські хати чи міські квартири. Найбільша кількість випадків образи імператора була зафіксована на залізничному вокзалі у Бахмачі, а також на базарі Ніжина.

Показовими є й соціальні характеристики «образників». Із 61 підозрюваного 51 належав до селянського стану. Цікаво, що серед них траплялись і представники верхівки соціальної драбини, зокрема, три почесних громадянина та один дворянин. Наймолодшому з них було лише 20 років, а найстаршому – 55. Загалом 67 % підозрюваних мали вік до 40 років. З-поміж них було лише 3 жінки. Переважна їх більшість була малограмотними або взагалі неграмотними. Зазвичай на неграмотності, яка трактувалась як пом'якшуюча обставина, свідомо наголошувалось. Так, 31-річний селянин І. Малошта, якого звинувачували в тому, що в лютому 1907 р. в с. Осьмаки Кролевецького повіту він нецензурно лявся на адресу царя й заявив, що той «з панамі маніфест закрав», у зверненні до суду вказував: «Я зовсім дурень і недосвідчений, не розумію, що таке маніфест» [17, арк. 8]. Іноді траплялись і випадки

дійсно крайнього невігластва. 34-річний селянин В. Шевцов в 1910 р. у с. Юрківщина Борзнянського повіту переказував як новину події «кривавої неділі» 1905 р., та й то у вкрай спотвореній формі, ніби в одному місті бідні й каліки пішли до царя просити милостиню, а він натравив на них псів і наказав стріляти [9, арк. 23 зв.]. Щонайменше 70 % звинувачених на момент скоєння проступку перебували у стані алкогольного сп'яніння. Знову ж таки, цей факт був пом'якшуючою обставиною, тому його не лише підкреслювали, але й перебільшували. Традиційно підозрювані стверджували, що на момент скоєння злочину були настільки п'яними, що нічого не пам'ятають. Один з них, 20-річний селянин І. Федчун, який в червні 1910 р. у с. Підлипне Конотопського повіту нібито нападнику кричав «геть самодержавство», вимагав аби суд прийняв до уваги, що він систематично «напивається до безпам'ятства» й «буйствує» [15, арк. 9]. Також вартує уваги той факт, що абсолютна більшість підозрюваних раніше не притягувалась до суду і мала цілком пристойне реноме.

Також при вибудовуванні лінії захисту селяни наголошували на фактах біографії, які б засвідчили їх вірність імператору. Найбільший «послужний список» представив 33-річний селянин Д. Панібратець. Його звинувачували в тому, що в грудні 1909 р. у с. Голінка Конотопського повіту, перебуваючи в гостях, він адресував портрету імператора наступну фразу: «Чому ти мені землі не даєш? Хоча б на хату дав». У зверненні до суду він вказував, що є завідуючим сільської організації народної тверезості, помічником бібліотекаря та церковного старости, раніше був гласним волосного правління, а у 1905 р. доносив поліції про нелегальні зібрання [14, арк. 2, 8–8 зв.]. Цікавим і доволі вживаним прийомом захисту (щонайменше 5 випадків) було наполягання на тому, що образа адресувалась не імператору, а знайомій чи сторонній особі. Найбільш показовим прикладом такої винахідливості є справа 35-річного селянина Ф. Волеватенка, який у трактирі в Ічні на початку 1907 р. заявляв: «У нас Цар Микола дурень, не дає жодних порядків». Виправдовуючись, він вказував на те, що свідки його недочули, адже репліка адресувалась не царю, а нібито знайомому Скляру Миколі [6, арк. 7].

Образи імператорської величності мали найрізноманітніші форми, але з-поміж них найбільш поширеними були наступні: 1) принизлива згадка імператора при демонстрації сміливості й відважності (умовна словесна конструкція «не боюся ні царя, ні Бога»); 2) образа імператора в купі з державними службовцями (умовна словесна конструкція «що мені Ви, царські слуги, та Ваш цар»); 3) інвектива, тобто адресне звинувачення чи викриття (умовна словесна конструкція «цар

сам є злочинцем»). Зміст образи теж був різним. Найчастіше вона зводилась до ужитку на адресу імператорської величності лайки, зазвичай нецензурної. Також часто вживались такі образливі слова, як «дурень», «злодій», «босяк», «п'яниця», «курваль», «сукін син», «пес», «свиня», «чорт». Іноді вони доповнювались уживанням зневажливих форм імені імператора як то «Ніколашка», «Ніколка», «Коля», «Кола». Випадки образ інших представників імператорського дому були поодинокими. Так, лише кілька разів образи адресувались дружині Миколи II, Олександрі Федорівні; по одному разу згадувались цесаревич Олексій, покійні імператори Олександр II, Олександр III та його дружина Марія Федорівна. Варто наголосити на тому, що висловлюючи крайнє невдоволення Миколаю II, підозрювані в абсолютній більшості не виступали проти монархічної влади. Вони наголошували на тому, що Микола II є недолугим правителем, який не може «навести ладу», а, найголовніше, не відповідає селянському образу «царя-батюшки». Найбільш показовою в цьому відношенні є промова 29-річного селянина І. Суглобова в с. Сопичі Глухівського повіту в квітні 1907 р. під час обговорення замаху на Миколу II: «На чорта нам госулар. Його давно треба було вбити, адже він водить дружбу з панями. От якби він дозволив нам панів порізати, тоді у нас і земля була б» [22, арк. 2]. Почасти образа пов'язувалась з речами, які асоціювались з імператором. Йдеться про портрети й нагороди. Тоді словесна образа могла доповнюватись діями – зриванням, псуванням, уживанням принизливих жестів. Особливо частими вони були по відношенню до широко вживаних у побуті й громадських місцях портретів. Так, 25-річний селянин В. Феник у серпні 1908 р. в Ніжині під час сварки з матір'ю зірвав зі стіни портрет імператора й повикололював йому очі [4, арк. 2]. У вересні того ж року на ніжинському базарі 40-річний селянин К. Кузьменко до виставленого на продаж портрета Миколи II притуляв свій «дітородний член» й нецензурно лаявся [2, арк. 2].

Головним мотивом образу імператора були нібито ним спровоковані соціальні негаразди – малоземелля й бідність. Наприклад, почесний громадянин Кролевця 34-річний Л. Дмитренко під час зустрічі зі знайомими вдома у квітні 1906 р. заявив, вказуючи на портрет імператора: «Ось цей негідник отримує по 50 тис. крб. щорічно, його жінка й діти – по 40 тис. крб., а ми нічого не маємо. Я його зірву й викину в клозет» [16, арк. 2]. В липні 1907 р. у одній з чайних Глухова 46-річний селянин М. Голубцов промовив, вказуючи на портрет Миколи II: «Ось він цар – погань і сволота – нам землі не дає» [25, арк. 2]. Далеко не поодинокими були звинувачення Миколи II в поширенні алкоголізму. В листопаді 1905 р. 35-річний селянин Ф. Веремей в с. Орловка Ніжинського

повіту заявив: «Нам такого Государя не треба, тому що він шинкар – торгує горілкою. Нам треба гетьмана» [1, арк. 3]. В листопаді 1909 р. 36-річний селянин А. Лисунов у поліційному відділку Глухова заявляв: «Імператор Микола торгує горілкою, а ми через це страждаємо» [23, арк. 2].

Окремим мотивом образу імператора була війна. Найчастіше на нього покладалась відповідальність за поразку в російсько-японській війні. Наприклад, навесні 1908 р. у крелевецькій земській лікарні 43-річна селянка У. Коростова в розмові зі знайомими заявила, що «Государ під час японської війни наробив калік і жебраків» [19, арк. 21 зв.]. Лише одна образа була здійснена в контексті подій Першої світової війни. 42-річна міщанка Глухова А. Євдокименко у жовтні 1914 р. відмовилась жертвувати гроші на виготовлення військових жилетів і заявила: «Нехай сам цар про це турбується. Німецький імператор 40 років готувався до війни, а наш цар весь час пиячив й до сих пір нічого не приготував. Тепер нехай сам шиє жилети» [24, арк. 3]. Доволі поширеними були й образи імператора, зумовлені невдоволенням службою в армії. 22-річний міщанин і новобранець К. Цимбал у листопаді 1905 р. на залізничній станції Конотопа обурювався тим, що імператор не цікавився його постаттю, коли він «ріс в навозі», аж поки не призвав на службу [10, арк. 2]. 45-річний селянин Д. Нещерет з с. Морчихіна Буда Глухівського повіту у жовтні 1906 р. мобілізацію сина розцінював як те, що його «цар забрав на заріз, а якщо сам не заріже, то віддасть на заріз японцям» [21, арк. 2].

Частина образ мала виразний політичний підтекст. Царя почасти згадували, коли ляляли уряд, закони, суди й поліцію. Як відзначалось вище, іноді траплялись заклики вбити царя. Випадки суджень про необхідність зміни державного ладу загалом були поодинокими. Найбільш промовистими з них є справа колезького регістратора І. Гаврилова та селянина П. Фурси. Перший у травні 1907 р., у півній Бахмача підійшов до групи селян й, назвавшись революціонером, почав ляяти царя й заявив, що Росії потрібна «республіка і президент» [12, арк. 2]. Другий у січні 1909 р. в с. Монастирище Ніжинського повіту в розмові з подорожнім заявив, що «не буде в нас Самодержця. На чорта нам Государ здався. У нас буде республіка» [3, арк. 3]. Цікаво, що у останній образі, як і в кількох інших, фіксується виразне невдоволення чорносотенцями або членами Союзу руського народу – «псами», «донощиками», «слугами» імператора. В липні 1907 р. в Конотопі у міському саду трапився цікавий випадок за участі 39-річного земського страхового агента, дворянина М. Баран-Ходоровського. Обляявши чи то Миколу II, чи то В. Пуришкевича, він заявив на адресу голови міського осередку Союзу руського народу Ф. Пацевича-Войдотю: «Скрізь

голів Союзу руського народу вбивають, а наш живе» [13, арк. 3].

Розгляд справ у Ніжинському окружному суді тривав доволі довго й міг затягнутися більш ніж на рік. Багато часу забирало досудове слідство. Зазвичай вироки були помірними. Загалом із 48 вироків (окрім згадуваних 12 виправдань було 2 випадки припинення слідства, 1 справа була передана на київському поліцеймейстеру) 24 обмежувались мінімальним місячним арештом. Були навіть випадки, коли термін арешту взагалі зменшувався до одного чи двох тижнів. Найбільше покарання, 6 місяців арешту, Ніжинським окружним судом було застосоване лише один раз щодо 30-річного селянина с. Попівка Конотопського повіту І. Ковтуна. 31 липня 1906 р. він зробив наступний напис на примірнику маніфесту про розпуск I Думи, що був переданий до сільської сходні для ознайомлення населення: «Цим оголошую всім вірнопідданам, що цим маніфестом треба підтертися». Обтяжуючою обставиною було не лише те, що він був тверезим, але й знайдена під час обшуку в його речах листівка РСДРП [11, арк. 2, 58]. Загалом найменша підозра на членство в революційних партіях була особливою обтяжуючою обставиною й могла зумовлювати запит про благонадійність в губернське жандармське управління, встановлення нагляду поліції або й попереднє тюремне ув'язнення. Також обтяжуючою обставиною вважались попередні випадки заочної образи імператора. Так, К. Клименко у березні 1910 р. при затриманні поліцією в Ніжині нецензурно ляяв імператора. Зважаючи на те, що до цього він двічі притягався судом до відповідальності за аналогічні вчинки, йому було присуджено арешт на 5 місяців [5, арк. 34].

Сам факт висунення звинувачення в образі правлячої особи міг мати украй негативні соціальні наслідки. Так, Д. Салсанов, 24-річний кіннополіційний стражник у поміщицькому мастку в с. Камінь Крелевецького повіту, через порушення проти нього справи за нецензурну лайку на адресу царя у квітні 1908 р. був звільнений з посади [18, арк. 29]. Вже згадуваний І. Гаврилов благав Ніжинський окружний суд прискорити виконання вироку (1 місяць арешту), аби приступити до устаткування свого зруйнованого життя. За майже рік розгляду справи він відбув місячне попереднє ув'язнення й чотири з половиною місяці провів у лікарні. Через це він втратив місце роботи й був позбавлений всіх засобів до існування [12, арк. 23].

Загалом відзначимо, що представлений комплекс джерел засвідчує доволі складну й неоднозначну еволюцію образу імператора у свідомості хоча б незначної частини населення Чернігівської губернії. По-перше, виразною є тенденція десакралізації постаті та влади імператора. В ряду з іншими носіями державної влади він мав відповідати за

всі соціально-економічні й суспільно-політичні негаразди. По-друге, більшість випадків заочної образи імператора були персоніфікованими й адресувались Миколі II. Тому їх слід розглядати не як прояви антимонархічних настроїв, а випадки агресивного і багато в чому ситуативного невдоволення «поганим царем».

Посилання

1. Відділ державного архіву Чернігівської області в м. Ніжин (далі – ВДАЧОН), ф. 358, оп. 3, спр. 327.
2. ВДАЧОН, ф. 358, оп. 3, спр. 442.
3. ВДАЧОН, ф. 358, оп. 3, спр. 467.
4. ВДАЧОН, ф. 358, оп. 3, спр. 474.
5. ВДАЧОН, ф. 358, оп. 3, спр. 572.
6. ВДАЧОН, ф. 358, оп. 4, спр. 442.
7. ВДАЧОН, ф. 358, оп. 4, спр. 444.
8. ВДАЧОН, ф. 358, оп. 4, спр. 446.
9. ВДАЧОН, ф. 358, оп. 4, спр. 526.
10. ВДАЧОН, ф. 358, оп. 5, спр. 409.
11. ВДАЧОН, ф. 358, оп. 5, спр. 417.
12. ВДАЧОН, ф. 358, оп. 5, спр. 455.
13. ВДАЧОН, ф. 358, оп. 5, спр. 457.
14. ВДАЧОН, ф. 358, оп. 5, спр. 576.
15. ВДАЧОН, ф. 358, оп. 5, спр. 584.
16. ВДАЧОН, ф. 358, оп. 6, спр. 240.
17. ВДАЧОН, ф. 358, оп. 6, спр. 283.
18. ВДАЧОН, ф. 358, оп. 6, спр. 312.
19. ВДАЧОН, ф. 358, оп. 6, спр. 324.
20. ВДАЧОН, ф. 358, оп. 6, спр. 397.
21. ВДАЧОН, ф. 358, оп. 7, спр. 314.
22. ВДАЧОН, ф. 358, оп. 7, спр. 370.
23. ВДАЧОН, ф. 358, оп. 7, спр. 403.
24. ВДАЧОН, ф. 358, оп. 7, спр. 507.
25. ВДАЧОН, ф. 358, оп. 7, спр. 569.
26. Михайлюк О. Селянство України в перші десятиліття XX ст.: соціокультурні процеси. – Дніпропетровськ, 2007.
27. Новое уголовное уложение. – СПб., 1903.
28. Присяжнюк Ю. Українське селянство Наддніпрянської України: соціоментальна історія другої половини XIX – початку XX ст. – Черкаси, 2007.

Потапенко М.В. К вопросу о эволюции образа императора в общественном мнении населения Черниговской губернии в начале XX в. (по материалам Нежинского окружного суда)

Анализируются материалы Нежинского окружного суда 1905–1915 гг. о заочном оскорблении Николая II. На их основании уточняются особенности эволюции образа императора в общественном мнении населения Черниговской губернии в начале XX в.

Ключевые слова: общественное мнение, правосознание, наивный монархизм.

Potapenko M.V. Evolution of the public opinion on the image of the emperor in Chernihiv province at the beginning of the 20th century (by Nizhyn District Court documents)

The author analyzes Nizhyn District Court materials of the case of insult to Mykola II dated 1905–1915. The analysis gives the opportunity to trace the evolution of the public opinion on the image of the emperor in Chernihiv province at the beginning of the 20th century.

Key words: public opinion, legal awareness, primitive monarchism.

10.03.2016 р.

УДК 94(477):303.422 П.Солонина «188/191»

О.Я. Рахно

ЗЕМСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ П.М. СОЛОНІНИ

У статті висвітлено основні віхи життєвого шляху та громадської діяльності члена Чернігівської губернської земської управи у 1883–1899 та 1901–1917 рр. П.М. Солонина (1843–після 1917). Особливу увагу приділено аналізу його діяльності у Чернігівському губернському земстві.

Ключові слова: П.М. Солонина, Чернігів, губернське земство, гласний, член управи.

Серед діячів Чернігівського губернського земства, які плідно працювали на користь населення губернії, чільне місце займає Петро Миколайович Солонина (1843 – після 1917) – викладач, а потім директор Чернігівської земської учительської семінарії, губернський гласний та член Чернігівської губернської земської управи упродовж тридцяти років. Втім, його життєвий шлях та громадська діяльність ще не знайшли висвітлення в історичній літературі. Дана стаття має на меті заповнити цю прогалину.

Козацько-старшинський, а згодом – дворянський рід Солонин відомий з XVII ст. [1] Його представники служили на сотенних та полкових урядах у Війську Запорозькому, офіцерами та генералами у війську, чиновниками в адміністративних органах Російської імперії [2, с. 189–191].

П.М. Солонина народився 12 лютого 1843 р. [3, арк. 90 зв.–91] у м. Нижні Серги на Уралі у родині надвірного радника Миколи Костянтиновича Солонини (1813–1904) та його дружини Марії Родіонівни Кларк (? – 1883) [4, с. 727].

М.К. Солонина народився 20 березня 1813 р. у родовому маєтку у с. Савин Остерського повіту Чернігівської губернії. Освіту здобув у Санкт-Петербурзькому дворянському пансіоні і з 23 липня 1823 р. служив канцеляристом у Санкт-Петербурзькій Казенній палаті. 2 лютого 1832 р. він став помічником столоначальника у відділенні «питейных» зборів, а потім з 5 березня 1835 р. обійняв таку ж посаду у Департаменті уділів. 18 січня 1838 р. був призначений молодшим маркшейдером (урядовим чиновником для нагляду за правильністю і точністю геодезичних вимірювань при гірничих роботах) до Уральського гірничого правління та незабаром – справником на металургійні заводи княгині Є.Е. Білосільської. 14 травня 1840 р. М.К. Солонину перевели на Сергіївські заводи купця М.К. Губина. З 12 червня 1845 р. він служив справником на декількох металургійних заводах Уралу, а з 24 лютого 1848 р. працював у канцелярії пермського губернатора, потім з 22 грудня 1848 р. до 1 березня 1850 р. – в Іркутському губернському правлінні. У 1852 р. М.К. Солонина перебував у штаті Уральського гірничого правління. Напевно, у другій половині